

GOTTLOB FREGE: O ZMYSLE A DENOTÁTE

Fregeho stat' Über Sinn und Bedeutung vyšla v časopise *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik* (s. 25-50) presne pred sto rokmi. Jej autor je jeden z najvýznamnejších logikov všetkých čias. Skonstruoval prvý axiomatický systém klasickej výrokovej logiky, rozpracoval teóriu kvantifikátorov, tradičnú analýzu výrokov na subjekt a predikát nahradil rozkladom na funkcionálny výraz a jeho argumenty a predložil (ba čiastočne aj realizoval) projekt logicizmu – jedného zo základných smerov filozofie matematiky. G. Frege je pôvodcom mnohých myšlienok, bez ktorých si modernú logiku nemožno vôbec predstaviť. Stat'ou O zmysle a denotáte položil základy intenzionálnej analýzy jazyka a logicky fundovanej filozofie tohto komunikačného prostriedku. V druhej polovici 20. storočia sa Fregeho štúdia stala jednou z najcitovanejších prác v oblasti filozofie jazyka.

Slovenský preklad tejto štúdie pochádzajúci od A. Rišku, vznikol približne pred 25 rokmi. Pôvodne mal vyjsť v zborníku *Klasické práce z logickej sémantiky*, ktorý sme pripravovali v rokoch 1967-69 (okrem Fregeho state boli doň zaradené aj články A. Tarského, R. Carnapa, A. Churcha, W. O. Quinea a iných). Pretože jeho zostavovatelia a prekladatelia sa po r.1970 ocitli v politickej nemilosti a väčšinu Riškových prekladov (až na Fregeho stat') považovali do r. 1991 za stratenú, zborník dodnes nevyšiel. V Riškovom prelade som s jeho súhlasom urobil isté terminologické a štylistické úpravy, ku ktorým výkonná redaktorka pripojila niekoľko ďalších zásahov.

Pavel Cmorej

Totožnosť¹ nás núti premýšľať, lebo vyvoláva otázky, ktoré s ňou súvisia a nedajú sa len tak ľahko zodpovedať. Je to vzťah? Je to vzťah medzi predmetmi alebo medzi menami čiže znakmi predmetov? Druhú možnosť som prijal vo svojej práci *Begriffsschrift*.² Zdá sa, že ju podporujú tieto dôvody: $a=a$ a $a=b$ sú zrejme vety rozličnej poznávacej hodnoty; $a=a$ platí a priori a treba ju podľa Kanta nazvať analytickou vetou, ale vety formy " $a=b$ " často obsahujú veľmi cenné rozšírenie nášho poznania a nedajú sa vždy zdôvodniť a priori. Objav, že vychádzajúce Slnko nie je každé ráno iné, ale vždy to isté, je jeden z najplodnejších

¹ Používam toto slovo v zmysle identity a chápem " $a=b$ " tak, že má ten istý zmysel ako " a je to isté ako b " alebo " a sa zhoduje s b (fallen zusammen)".

² Ide tu o Fregeho *Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*, Halle 1879 (pozn. prekl.).

astronomických objavov. Dodnes nie je identifikácia malej planéty alebo nejakej kométy ničím samozrejým. Keby sme teraz chceli totožnosť chápať ako vzťah medzi tým, čo denotujú (bedeuten) mená "a" a "b", zdá sa, že $a=b$ sa nemôže líšiť od $a=a$, za predpokladu, že $a=b$ je pravdivé. Vyjadroval by sa tým vzťah určitej veci k sebe samej, a to taký vzťah, v ktorom je každá vec sama so sebou, ale nikdy s nejakou inou vecou. Zdá sa, že pomocou " $a=b$ " chceme povedať, že znaky alebo mená "a" a "b" denotujú (bedeuten) to isté, a potom by bola reč práve o týchto znakoch; tvrdil by sa vzťah medzi nimi. Ale tento vzťah by bol medzi uvedenými menami alebo znakmi iba vtedy, keď niečo pomenúvajú alebo označujú (bezeichnen). Tento vzťah by bol sprostredkovaný spojením každého z týchto dvoch znakov s tou istou označovanou vecou. Ale toto spojenie je ľubovoľné. Nikomu nemožno zakázať, aby ako znak nepoužil nejaký iný, ľubovoľne vytvorený proces alebo predmet. Takto by sa určitá veta " $a=b$ " netýkala už vlastnej veci, ale iba nášho spôsobu označovania; nevyjadrovala by nijaké poznanie vo vlastnom zmysle. Ale o to sa práve v mnohých prípadoch usilujeme. Ak sa znak "a" odlišuje od znaku "b" iba ako predmet (tu svojím tvarom), nie ako znak (to znamená, že sa neodlišuje v spôsobe, ako niečo označuje), poznávacia hodnota $a=a$ sa v podstate rovná hodnote $a=b$, za predpokladu, že $a=b$ je pravdivé. Rozdiel tu môže prísť do úvahy iba vtedy, ak rozdiel medzi znakmi zodpovedá rozdielu v spôsobe, akým je dané (Art des Gebenseins) to, čo sa označuje. Nech a, b, c sú priamky, ktoré spájajú vrcholy uhlov nejakého trojuholníka so stredmi protiľahlých strán. Priesečník a a b je potom ten istý ako priesečník b a c. Máme teda rozličné označenia pre ten istý bod a tieto mená ("priesečník a a b", "priesečník b a c") ukazujú zároveň na spôsob, ako sú tieto body dané; preto táto veta skutočne vyjadruje poznanie.

Je teda prirodzené uvažovať o tom, že so znakom (menom, slovným spojením, písmenom) je späté okrem toho, čo označuje (Bezeichnen) a čo možno nazvať denotátom (Bedeutung) tohto znaku, aj to, čo by som chcel nazvať zmyslom (Sinn) znaku a v čom je obsiahnutý spôsob, akým je predmet daný. V našom príklade by bol potom denotát výrazov "priesečník a a b" a "priesečník b a c" ten istý, nie však ich zmysel. Denotát výrazov "Večernica" a "Zornica" by bol ten istý, nie však ich zmysel.

Z kontextu je jasné, že pod "znakom" a "menom" som tu rozumel akékoľvek označenie (Bezeichnung), ktoré reprezentuje určité vlastné meno a ktorého denotátom je teda istý predmet (toto slovo sa tu berie v najširšom rozsahu), ale nie pojem (Begriff) ani vzťah, čím sa budem bližšie zaoberať v inom článku.³ Označenie jednotlivého predmetu sa môže skladať aj z viacerých slov alebo iných znakov. Kvôli stručnosti nech sa každé takéto označenie nazýva vlastným menom.

Zmysel vlastného mena pochopí každý, kto dostatočne pozná jazyk alebo súhrn označení, do ktorého toto vlastné meno patrí;⁴ ale tým sa osvetlí iba jedna zo stránok denotátu, ak, pravda, nejaký existuje. Všestranné poznanie denotátu by od nás vyžadovalo, aby sme vedeli okamžite uviesť pri každom danom zmysle, či patrí k denotátu alebo nie. Takéto poznanie však nikdy nedosiahneme.

³ Pozri jeho *Über Begriff und Gegenstand*, vo *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, roč. 16 (1892), 192-205. Znovu uverejnené v zborníku *Funktion, Begriff, Bedeutung*. Göttingen 1962, 64-78 (pozn. prekl.).

⁴ V prípade konkrétneho vlastného mena, napr. "Aristoteles", môžu sa, prirodzene, názory na jeho zmysel rôzniť. Za jeho zmysel možno napr. považovať: Platónov žiak i Učiteľ Alexandra Veľkého. Každý, kto tak robí, bude spájať s vetou "Aristoteles sa narodil v Stageire" iný zmysel ako ten, kto pokladá za zmysel tohto mena Učiteľ Alexandra Veľkého, narodený v Stageire. Pokiaľ zostáva denotát ten istý, dajú sa takéto zmeny zmyslu pripustiť, ale treba ich odstrániť z teoretickej sústavy dôkazovej (beweisende) vedy a vôbec sa nesmú vyskytnúť v dokonalom jazyku.

Riadne spojenie medzi znakom, jeho zmyslom a jeho denotátom je také, že znaku prislúcha určitý zmysel a tomuto zmyslu zasa určitý denotát, ale danému denotátu (určitému predmetu) neprislúcha iba jeden znak. Ten istý zmysel má v rôznych jazykoch rozličné vyjadrenia, ba dokonca i v tom istom jazyku. Prirodzene, v tejto pravidelnosti nájdeme i výnimky. Každému výrazu, ktorý patrí do úplného celku znakov, by mal zrejme prislúchať určitý zmysel; prirodzené jazyky (Volksprachen) často však nespĺňajú túto podmienku a musíme sa uspokojiť aj s tým, keď to isté slovo má v tom istom kontexte vždy ten istý zmysel. Azda treba pripustiť, že každý gramaticky správne utvorený výraz, ktorý predstavuje vlastné meno, má vždy zmysel. Ale tým sa nič nehovorí o tom, či tomuto zmyslu zodpovedá aj nejaký denotát. Slová "nebeské teleso, ktoré je najviac vzdialené od Zeme" majú zmysel, ale je nanajvýš otáznne, či majú aj nejaký denotát. Výraz "najpomalšie kovergujúci rad" má určitý zmysel; je však známe, že nemá nijaký denotát, lebo ku každému konvergentnému radu sa dá nájsť iný konvergentný rad, ktorý konverguje ešte pomalšie. Teda to, že sme pochopili určitý zmysel, ešte neznamená, že sme sa s určitosťou dostali aj k nejakému denotátu.

Keď používame slová obvyklým (gewöhnlich) spôsobom, to, o čom chceme hovoriť, je ich denotát. Môže sa však stať, že chceme hovoriť o samotných slovách alebo ich zmysle. To sa stáva napríklad vtedy, keď slová niekoho iného uvádzame v priamej reči. Naše vlastné slová potom najprv denotujú slová toho druhého a až tieto slová majú obvyklý denotát (gewöhnliche Bedeutung). Sú to teda znaky znakov. V písomnom zápise dávame potom tieto slová do úvodzoviek. Slovo v úvodzovkách nesmieme teda chápať tak, že má svoj obvyklý denotát.

Keď chceme hovoriť o zmysle nejakého výrazu "A", môžeme jednoducho použiť zvrät "zmysel výrazu "A"". V nepriamej reči (ungerade Rede) hovoríme o zmysle, napr. o prejave nejakej inej osoby. Je celkom jasné, že ani v tomto spôsobe reči nemajú slová svoj obvyklý denotát, ale denotujú to, čo je obvykle ich zmysel. Stručne povedané: v nepriamej reči sú slová použité nepriamo alebo majú nepriamy denotát (ungerade Bedeutung). Rozlišujeme teda obvyklý a nepriamy denotát slova, ako aj obvyklý zmysel a nepriamy zmysel slova. Nepriamy denotát určitého slova je teda jeho obvyklý zmysel. Takéto výnimky musíme mať vždy na zreteli, ak chceme správne pochopiť spôsob spojenia medzi znakom, zmyslom a denotátom v konkrétnych prípadoch.

Denotát a zmysel znaku treba odlišovať od predstavy (Vorstellung), ktorá je s ním spojená. Keď je denotátom nejakého znaku zmyslovo vnímateľný predmet, je mojou predstavou tohto predmetu určitý vnútorný obraz⁵, ktorý sa vytvoril zo spomienok na minulé zmyslové vnemy a z činností, rovnako vnútorných, ako vonkajších, ktoré som vykonal. Takáto predstava je často naplnená citmi; jasnosť jej jednotlivých častí je rozličná a kolísavá. Nie vždy je tá istá predstava spojená s tým istým zmyslom, a to ani u toho istého človeka. Predstava je subjektívna: predstava jedného človeka nie je predstavou druhého človeka. Je potom samozrejmé, že z toho vyplývajú rozmanité rozdiely medzi predstavami spojenými s tým istým zmyslom. Maliar, jazdec a zoológ budú pravdepodobne s menom "Bucephallus" spájať rozličné predstavy. Predstava sa teda podstatne odlišuje od zmyslu znaku, ktorý môže byť spoločným vlastníctvom mnohých, a nie je preto časťou ani modom duše jednotlivca.

⁵ Spolu s predstavami môžeme tak isto brať do úvahy aj priame skúsenosti (Anschauung), v ktorých zmyslové vnemy (Sinneseindruck) a činnosti samy zaujímajú miesto stôp, ktoré zanechali v duši. Toto rozlíšenie nie je pre naše účely dôležité, najmä preto nie, že spomienky zmyslových vnemov a činností vždy napomáhajú kompletizovať vnemový obraz (Anschauungsbild). Priamu skúsenosť môžeme chápať aj tak, že zahŕňa akýkoľvek predmet, pokiaľ je zmyslovo vnímateľný alebo priestorový (Feigl to prekladá takto: capable of sensory apprehension – pozn. prekl.).

Sotva možno totiž popierať, že ľudstvo má spoločnú zásobu myšlienok (Gedanke), ktorá sa prenáša z jednej generácie na druhú.⁶

Nemusíme mať teda nijaké pochybnosti, keď hovoríme jednoducho o zmysle, ale v prípade predstavy musíme, presne vzaté, dodať, komu patrí a v akom čase. Mohli by sme azda povedať: tak isto ako jeden človek spája s tým istým slovom túto predstavu, iný človek inú predstavu, môže jeden človek spájať s týmto slovom určitý zmysel a iný človek iný zmysel. Predsa však zostáva rozdiel v spôsobe tohto spojenia. No tento rozdiel neprekáža tomu, že obidvaja uchopujú ten istý zmysel; tú istú predstavu však nemôžu mať. Si duo idem faciunt, non est idem⁷. Keď si dvaja ľudia predstavujú tú istú vec, predsa len má každý z nich svoju vlastnú predstavu. Niekedy sa nepochybne dajú zistiť rozdiely v predstavách, ba i v pocitoch rozličných ľudí; presné porovnanie nie je však možné, pretože nemôžeme mať všetky tieto rozmanité predstavy súčasne v tom istom vedomí.

Denotát vlastného mena je samotný predmet, ktorý ním označujeme; predstava, ktorú pritom máme, je celkom subjektívna; uprostred leží zmysel, ktorý už nie je síce subjektívny ako predstava, ale nie je ani samotným predmetom. Nasledujúca analógia azda pomôže celú situáciu vyjasniť. Niektorý pozoruje ďalekohľadom Mesiaca. Samotný Mesiac možno prirovnať k denotátu; je predmetom pozorovania, sprostredkovaného pomocou reálneho obrazu, ktorý sa premieta sklom objektívu dovnútra ďalekohľadu a pomocou obrazu na pozorovateľovu sieťnicu. To prvé prirovnávame k zmyslu, to druhé k predstave alebo skúsenosti (Anschauung). Optický obraz v ďalekohľade je skutočne iba jednostranný a závisí od miesta pozorovania; avšak predsa je len objektívny, pokiaľ môže slúžiť viacerým pozorovateľom. Dá sa v každom prípade zariadiť, aby ho súčasne využívali viacerí. Ale každý z nich by mal svoj vlastný sieťnicový obraz. Vzhľadom na rozličné zloženie očí pozorovateľov by sa sotva dala dosiahnuť čo i len geometrická zhoda a skutočná zhoda (koincidencia) by bola úplne vylúčená. Túto analógiu by sme mohli rozvíjať ešte ďalej, predpokladajúc, že sieťnicový obraz človeka A by sme mohli viditeľne sprístupniť človeku B; alebo aj sám A by mohol vidieť svoj vlastný sieťnicový obraz v zrkadle. Týmto by sa snád dalo ukázať, ako možno samotnú predstavu chápať ako predmet, pričom predstava ako taká nie je pre vonkajšieho pozorovateľa tým, čím je bezprostredne pre osobu, ktorá ju vlastní. Pokračovanie v týchto úvahách by nás však zaviedlo príliš ďaleko.

Teraz môžeme rozlíšiť tri roviny rozdielov medzi slovami, výrazmi a celými vetami. Tento rozdiel sa môže týkať buď iba predstáv, alebo zmyslu, ale nie denotátu, alebo napokon aj denotátu. Vzhľadom na prvú rovinu treba poznamenať, že neurčité spojenie predstáv so slovami vedie k tomu, že jedna osoba vidí rozdiely v inom ako druhá osoba. Rozdiel medzi prekladom a pôvodinou nemá vlastne prekročiť túto rovinu. K rozdielom, ktoré sú tu ešte možné, patrí zafarbenie a odtienky, ktorým sa poetická výrečnosť snaží dodať zmyslu. Tieto zafarbenia a odtienky nie sú objektívne, ale musí si ich každý poslucháč a čitateľ sám pridať podľa pokynov básnika alebo rečníka. Bez istej príbuznosti ľudských predstáv by, prirodzene, umenie nebolo možné; nikdy sa však nedá presne určiť, do akej miery sa splnili básnikove zámyery.

V ďalšom sa už nebude hovoriť o predstavách a skúsenostiach (Anschauung); spomenuli sme ich iba preto, aby si čitateľ nemýlil predstavu, ktorú mu navodzuje isté slovo, so zmyslom tohto slova alebo s jeho denotátom.

Vôľi stručnosti a presnosti uveďme nasledujúce formulácie:

⁶ Nie je preto vhodné označovať slovom "predstava" niečo, čo je tak základne odlišné.

⁷ Ak dvaja robia to isté, nie je to to isté (pozn. prekl.).

Vlastné meno (slovo, znak, spojenie znakov, výraz) vyjadruje (ausdrücken) svoj zmysel, denotuje (bedeuten) alebo označuje (bezeichnen) svoj denotát. Určitým znakom vyjadrujeme jeho zmysel a označujeme jeho denotát.

Idealisti a skeptici už azda dávno namietajú: "Hovoríš tu akoby nič o Mesiaci ako o určitom predmete, ale odkiaľ vieš, či meno "Mesiac" má vôbec nejaký denotát?" Odpovedám na to, že keď povieme "Mesiac", nezamýšľame tým hovoriť o našej predstave Mesiaca a nestačí nám ani len samotný zmysel, ale predpokladáme istý denotát. Domnievať sa, že vo vete "Mesiac je menší ako Zem" má byť reč o nejakej predstave Mesiaca, by znamenalo, že sme vôbec neporozumeli jej zmyslu. Ak si hovoriaci želá práve toto, mal by použiť zvrät "moja predstava Mesiaca". Prirodzene, môžeme sa v takomto predpoklade i myliť a také omly sa naozaj vyskytli. Ale na otázku, či sa v tom azda mylíme vždy, tu nemusíme odpovedať; aby sme zdôvodnili, že hovoríme o denotáte nejakého znaku, stačí najprv upozorniť na naše úmysly pri hovorení alebo myslení, aj keď s výhradou: ak takýto denotát existuje.

Doteraz sme sa zaoberali zmyslom a denotátom iba takých výrazov, slov, znakov, ktoré sme nazvali vlastnými menami. Teraz sa pýtajme na zmysel a denotát celej oznamovacej vety (Behauptungssatz). Takáto veta obsahuje nejakú myšlienku (Gedanke)⁸. Máme pokladať túto myšlienku za zmysel vety, alebo za jej denotát? Vopred predpokladajme, že veta má nejaký denotát! Ak nahradíme v tejto vete nejaké slovo iným slovom, ktoré má ten istý denotát, ale iný zmysel, nemôže to mať na denotát nijaký vplyv. Môžeme však vidieť, že v takomto prípade sa myšlienka mení; lebo napríklad myšlienka vety "Zornica je teleso osvetľované Slnkom" sa líši od myšlienky vety "Večernica je teleso osvetľované Slnkom". Nieкто, kto nevie, že Večernica je Zornica, by mohol považovať jednu myšlienku za pravdivú, druhú za nepravdivú. Myšlienka nemôže byť teda denotátom vety, ale treba ju skôr chápať ako jej zmysel. Ako je to však teraz s jej denotátom? Smieme sa vôbec na to spýtať? Má snáď veta ako celok iba zmysel, ale nijaký denotát? V každom prípade možno očakávať, že také vety jestvujú, rovnako ako existujú časti viet (Satzteil), ktoré majú zmysel, ale nijaký denotát. A vety, ktoré obsahujú vlastné mená bez denotátu, budú tohto druhu. Veta "Hlboko spiaci Odyseus bol vysadený na breh v Ithake" má zrejme určitý zmysel. Keďže je však pochybné, či meno "Odyseus", ktoré sa tam vyskytuje, má nejaký denotát, je pochybné aj to, či celá veta má nejaký denotát. Jedno je však isté, že ten, kto s plnou vážnosťou považuje túto vetu za pravdivú alebo za nepravdivú, neprisudzuje menu "Odyseus" iba určitý zmysel, ale aj nejaký denotát; lebo práve denotátu tohto mena sa uvedený predikát prisudzuje alebo neprisudzuje. Človek, ktorý neprípúšťa, že toto meno má denotát, nemôže mu nijaký predikát ani prisúdiť, ani neprisúdiť. V takomto prípade by bol postup až k denotátu mena nadbytočný; keby sme nechceli ísť ďalej ako po myšlienku, mohli by sme sa uspokojiť iba so zmyslom. Ak by šlo len o zmysel vety, o myšlienku, nebolo by treba starať sa o denotát časti tejto vety; lebo vzhľadom na zmysel vety treba brať do úvahy iba zmysel, nie však denotát tejto časti. Myšlienka zostáva tá istá, či meno "Odyseus" má denotát, alebo nie. Skutočnosť, že sa vôbec zaoberáme denotátom určitej časti vety, naznačuje, že vo všeobecnosti aj vete priznávame denotát a že ho pri nej požadujeme. Myšlienka stráca pre nás cenu, len čo zistíme, že jednej z jej častí chýba denotát. Celkom oprávnené sa teda neuspokojujeme iba so zmyslom, ale pýtame sa i na jej denotát. Ale prečo potom vlastne chceme, aby každé vlastné meno malo nielen zmysel, ale i denotát? Prečo nám sama myšlienka nestačí? Preto a do tej miery, do akej nám ide o pravdivosť hodnotu (Wahrheitswert) vety. Vždy tomu však tak nie je. Keď napr. počúvame epickú báseň, upútava nás okrem ľúbostvzťažnosti jazyka iba

⁸ Pod myšlienkou nechápem subjektívnu činnosť myslenia, ale jeho objektívny obsah, ktorý môže byť spoločným vlastníctvom viacerých osôb.

zmysel viet, ako i predstavy a city, ktoré sa tým navodzujú. Otázkou o pravdivosti by sme sa zriekli estetického pôžitku a prešli by sme k vedeckému skúmaniu. Preto je nám ľahostajné, či meno "Odysseus" má napríklad nejaký denotát, a to dovtedy, pokiaľ ponímame báseň ako umelecké dielo⁹. Teda to, čo nás vždy pobáda postupovať od zmyslu k denotátu, je snaha o pravdu.

Videli sme, že denotát vety treba hľadať vždy vtedy, keď záleží na denotáte jej zložiek (Bestandteil), a to sa stáva vtedy a len vtedy, keď sa pýtame na pravdivostnú hodnotu vety.

Sme teda prinútení uznať pravdivostnú hodnotu vety za jej denotát. Pod pravdivostnou hodnotou vety rozumiem tú okolnosť, že táto veta je pravdivá alebo že je nepravdivá. Neexistujú nijaké iné pravdivostné hodnoty. Kvôli stručnosti nazvem prvú hodnotu Pravdou (Wahre), druhú Nepravdou (Falsche). Každú oznamovaciu vetu, pri ktorej ide o denotát slov, z ktorých sa skladá, treba preto pokladať za vlastné meno a jej denotátom, ak vôbec nejaký má, je buď Pravda, alebo Nepravda. Obidva tieto predmety uznáva, aj keď iba mlčky, každý, kto vôbec uvažuje o tom, či je niečo pravdivé – teda i skeptik. Označiť pravdivostné hodnoty ako predmety sa tu zatiaľ môže zdať iba svojvoľnou ideou, azda iba čírou hrou so slovami, z ktorej by sa nedali odvodiť nijaké ďalekosiahle dôsledky. To, čo rozumieme pod predmetom, dá sa presnejšie vysvetliť len v súvislosti s pojmom (Begriff) a vzťahom. Ponechávam to na iný článok¹⁰. Ale už i tu by mohlo byť jasné, že v každom súde¹¹ – nech je akokoľvek samozrejímavý – sa už vykonal krok z roviny myšlienok do roviny denotátov (roviny objektívneho).

Niekoľko by sa mohol pokúsiť vykladať vzťah myšlienky k Pravde nie ako vzťah zmyslu a denotátu, ale ako vzťah subjektu a predikátu. Dá sa skutočne povedať: "Myšlienka, že 5 je prvočíslo, je pravdivá." Pri bližšom pohľade však zistíme, že sa tým vlastne nehovorí nič viac ako v jednoduchvej vete "5 je prvočíslo". Konštatovanie pravdivosti sa v oboch prípadoch zakladá na forme oznamovacej vety a tam, kde táto forma nemá svoju obvyklú silu, ako napr. v ústach herca na javisku, obsahuje veta "Myšlienka, že 5 je prvočíslo, je pravdivá" tiež iba určitú myšlienku, a síce tú istú myšlienku ako jednoduchá veta "5 je prvočíslo"¹². Z toho vyplýva, že vzťah myšlienky k Pravde sa predsa len nesmie prirovnávať ku vzťahu medzi subjektom a predikátom. Subjekt a predikát (v logickom zmysle) sú skutočne časti myšlienky (Gedankenteile); so zreteľom na poznanie sú na tej istej rovine. Spojením subjektu a predikátu pridáme iba k myšlienke, nikdy však nepridáme od určitého zmyslu k jeho denotátu, od určitej myšlienky k jej pravdivostnej hodnote. Pohybujeme sa na tej istej rovine, a nikdy neprestúpime z jednej roviny do nasledujúcej roviny. Pravdivostná hodnota nemôže byť časťou myšlienky o nič viac ako povedzme Slnko, lebo nie je zmyslom, ale predmetom.

Ak je táto naša domnienka, že totiž denotátom vety je jej pravdivostná hodnota, správna, musí zostať táto pravdivostná hodnota nezmenená i vtedy, keď nahradíme určitú časť vety iným výrazom, ktorý má ten istý denotát, ale iný zmysel. A je to naozaj tak; Leibniz priamo vyhlasuje: "Eadem sunt, quae sibi mutuo substitui possunt, salva veritate"¹³. Čo iné okrem

⁹ Bolo by vhodné mať zvláštny termín pre znaky, ktoré majú iba zmysel. Ak ich nazveme, povedzme, obrazy (Bilder), hercove slová na javisku by boli teda obrazmi, ba i herec samotný by bol určitým obrazom.

¹⁰ Pozri jeho článok *Über Begriff und Gegenstand* vo *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, roč. 16 (1892), 192-205 (pozn. prekl.).

¹¹ Súd tu pre mňa nie je iba prosté uchopenie myšlienky, ale uznanie (Anerkennung) jej pravdivosti.

¹² Celá táto veta vo Feiglomom preklade chýba (pozn. prekl.).

¹³ Táto formulácia nie je doložená. Inú verziu cituje Frege v diele *Grundlagen der Arithmetik*,

pravdivostnej hodnoty by sme mohli vôbec nájsť také, čo celkom všeobecne prislúcha každej vete, pri čom vôbec prichádza do úvahy denotát zložiek vety a čo pri nahrádzovaní uvedeného druhu zostáva nezmenené?

Keď je teda pravdivostná hodnota vety jej denotátom, majú na jednej strane všetky pravdivé vety ten istý denotát a rovnako ho majú na druhej strane všetky nepravdivé vety. Z toho vidno, že v denotáte vety je zahľadené všetko, čo je špecifické (einzeln). Nemôžeme teda nikdy vystačiť so samotným denotátom vety, ale ani myšlienka sama osebe nedáva ešte žiadny poznatok; až myšlienka spolu so svojím denotátom, t.j. so svojou pravdivostnou hodnotou. Súdy (Urteile) možno považovať za postupy od myšlienky k jej pravdivostnej hodnote. Prirodzene, toto nechce byť nijaká definícia. Súdenie (Urteilen) je totiž čosi celkom svojrázne a neporovnateľné. Mohli by sme tiež povedať, že súdy sú rozlíšenia častí v rámci pravdivostnej hodnoty. Takéto rozlíšenie sa uskutočňuje prostredníctvom návratu k myšlienke (durch Rückgang zum Gedanke). Každému zmyslu, ktorý patrí k určitej pravdivostnej hodnote, by zodpovedal jeden jediný spôsob analýzy. Slovo "časť" som tu použil v špeciálnom zmysle. Prieniesol som totiž vzťah medzi celou vetou a jej časťami na jej denotát, a to tak, že som nazval denotát istého slova časťou denotátu celej vety, ak je samo slovo časťou tejto vety. Toto, čo som povedal, sa dá zrejme napadnúť, keďže celý denotát a jedna jeho časť nestačia na to, aby určili zbytok, a pretože pri telesách už používame slovo "časť" v inom zmysle. Bolo by tu treba zaviesť pre toto špeciálny termín.

Domníenku, že pravdivostná hodnota vety je jej denotátom, treba ďalej overovať. Zistili sme, že pravdivostná hodnota určitej vety sa nezmení, keď v tejto vete nahradíme určitý výraz iným výrazom, ktorý má ten istý denotát (gleichbedeutend): nepreskúmali sme zatiaľ prípad, keď výraz, ktorý máme nahradiť, je sám vetou. Ak je teraz náš názor správny, musí zostať pravdivostná hodnota vety, ktorá obsahuje inú vetu ako svoju časť, nezmenená i vtedy, keď nahradíme (einsetzen) túto čiastkovú vetu (Tielsatz) nejakou inou vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou. Výnimky sa dajú očakávať vtedy, keď celá veta alebo jej časť je v priamej alebo nepriamej reči; lebo v týchto prípadoch, ako sme videli, slová nemajú svoj obvyklý denotát. Veta v priamej reči denotuje opäť nejakú vetu a veta v nepriamej reči denotuje určitú myšlienku.

Dostávame sa tak ku skúmaniu vedľajších viet (Nebensatz). Tieto vety vystupujú ako časti podradňovacích súvetí (Satzgefüge), ktoré sú z logického hľadiska zasa len vetami, a to hlavnými vetami (Hauptsatz). Tu sa však natíska otázka, či aj o vedľajších vetách platí, že ich denotátom je pravdivostná hodnota. O nepriamej reči už vieme, že platí opak. Podľa gramatikov vedľajšie vety predstavujú časti viet a so zreteľom na to ich delia na substantívne (Nennsatz), prívlastkové (Beisatz) a príslovkové (Adverbsatz).¹⁴ Na základe toho by sme sa mohli nazdávať, že denotátom vedľajšej vety nie je pravdivostná hodnota, ale skôr denotát toho istého druhu ako je denotát podstatného mena alebo prídavného mena alebo príslovky – skrátka, ako je denotát určitej časti vety, ktorej zmyslom nie je myšlienka, ale iba časť myšlienky. Iba podrobnejšie skúmanie môže tento problém vyjasniť. Nebudeme sa pritom príliš pridŕžovať gramatických príručiek, ale skôr budeme zoskupovať dovedna to, čo možno z logického hľadiska považovať za rovnorodé. Hľadáme najprv také prípady, v ktorých

Breslau 1884, 76. Rovnako, iba namiesto "mutuo" dáva "ubigue", to Leibniz definuje v jednom fragmente, uverejnenom v Couturatovom diele *Opusculs et Fragments inédits de Leibniz*, Paríž 1903, s.264 (poznámka G. Patziga).

¹⁴ Rozdelenie podradňovacích súvetí v slovenčine sa zrejme nekryje s tým, ktoré uvádza Frege pre nemčinu. Nazdávam sa však, že zvolené slovenské termíny sú adekvátne. Substantívne vety zodpovedajú približne Trávníčkovým obsahovým vetám (pozn. prekl.).

zmysel vedľajšej vety nie je, ako sme to práve predpokladali, nijakou samostatnou myšlienkou.

K abstraktným substantívnym vetám¹⁵, uvádzaným spojkou "že", patrí aj nepriama reč, lebo, ako sme videli, slová majú v nej nepriamy denotát, ktorý sa zhoduje s tým, čo je obvykle zmysel vety. V tomto prípade je teda denotátom vedľajšej vety určitá myšlienka, a nie pravdivosťná hodnota; zmyslom tejto vety nie je žiadna myšlienka, ale zmysel slov "myšlienka, že ...", ktorý je iba časťou myšlienky celého súvetia. Toto nastáva po slovách "hovoriť", "počuť", "mieniť", "byť presvedčený", "uzatvárať" a im podobných¹⁶. Inak, totiž o niečo zložitejšie, vyzerá situácia po slovách ako "poznať", "vedieť", "nazdávať sa (mylne)", ale tým sa budeme zaoberať neskôr.

To, že v uvedených prípadoch denotátom vedľajšej vety je naozaj jej myšlienka, vidíme aj z toho, že pravdivosť celku vôbec nezávisí od toho či je táto myšlienka pravdivá alebo nepravdivá. Porovnajme napr. tieto dve vety: "Kopernik veril, že planéty majú kruhové dráhy" a "Kopernik veril, že zdanlivý pohyb Slnka je zapríčinený skutočným pohybom Zeme"! Môžeme tu nahradiť jednu vedľajšiu vetu druhou bez toho, že by to malo vplyv na pravdivosť celej vety. Zmyslom hlavnej vety spolu s vedľajšou je iba jedna myšlienka a v pravdivosti celku nie je zahrnutá ani pravdivosť, ani nepravdivosť vedľajšej vety. V týchto prípadoch nie je dovolené nahradzovať vo vedľajšej vete nejaký výraz takým iným výrazom, ktorý má ten istý obvyklý denotát, ale iba takým výrazom, ktorý má ten istý denotát, t.j. ten istý obvyklý zmysel. Keby sme z toho chceli vyvodit', že denotátom vety nie je pravdivosťná hodnota, "lebo potom by sme ju smeli nahradiť inou vetou, ktorá má tú istú pravdivosťnú hodnotu", dokazovalo by to príliš veľa; rovnako by sme mohli tvrdiť, že denotátom slova "Zornica" nie je Venuša, lebo nemôžeme vždy povedať "Venuša" namiesto "Zornica". Plným právom môžeme z toho vyvodit' iba to, že denotátom vety nie je vždy jej pravdivosťná hodnota a že "Zornica" nedenotuje vždy planétu Venušu, a síce vtedy nie, keď toto slovo má svoj nepriamy denotát. Takáto výnimka sa vyskytuje vo vedľajších vetách, o ktorých sme práve hovorili a denotátom ktorých je určitá myšlienka.

Keď hovoríme "Zdá sa, že ...", myslíme tým "Zdá sa mi, že..." alebo "Nazdávam sa, že ...". Máme teda opäť ten istý prípad. Podobne je to s výrazmi ako "tešiť sa", "futovať", "súhlasit'", "haniť", "dúfať", "obávať sa". Keď ku koncu bitky pri Waterloo¹⁷ bol Wellington rád, že Prusi prichádzajú, tešil sa tomu na základe svojho presvedčenia. Keby sa bol zmýlil, nebol by sa tešil o nič menej, pokiaľ by trvala jeho ilúzia; a predtým, než bol presvedčený, že Prusi prichádzajú, nebol by sa mohol z toho tešiť, hoci v skutočnosti by už prichádzali.

Práve tak, ako je nejaké presvedčenie alebo viera základom pre určitý cit, môže byť aj základom pre určité presvedčenie, ako napr. pri uzatváraní (Schliessen). Vo vete "Z guľatosti Zeme Kolumbus usúdil, že pri plavbe na západ by mohol dosiahnuť Indiu" denotátmi jej zložiek sú dve myšlienky: že Zem je guľatá a že Kolumbus by pri plavbe na západ mohol dosiahnuť Indiu. Záleží tu opäť iba na tom, že Kolumbus bol presvedčený o jednom i druhom a že jedno presvedčenie bolo základom druhého. Pre pravdivosť našej vety nie je podstatné, či Zem je skutočne guľatá a či by Kolumbus pri plavbe na západ dosiahol Indiu, ako si to myslel. Nie je však nepodstatné, či namiesto "Zem" dosadíme "Planéta, ktorú

¹⁵ M. Black prekladá ako "abstract" a píše, že ide o doslovný preklad Fregeho termínu "abstracten Nennsätzen", ktorého význam mu uniká (pozn. prekl.).

¹⁶ V súvetí "A hual, že videl B" denotuje vedľajšia veta propozíciu, o ktorej sa vraví, po prvé, že ju A tvrdil, a po druhé, že A je presvedčený o jej nepravdivosti.

¹⁷ Frege používa pre túto bitku pruské meno – "Belle Alliance" (poznámka M. Blacka).

sprevádza jeden Mesiac, priemer ktorého je väčší ako štvrtina jej vlastného priemeru". Aj tu máme nepriamy denotát slov.

Sem patria aj príslovkové účelové vety (Adverbsätze des Zwecks), ktoré sa uvádzajú spojkom "aby" (príp. "žeby" - pozn. preklad.); lebo účel je zrejme myšlienkou, a teda: nepriamo denotát slov a (v nemčine) conjunctivus¹⁸.

Vedľajšia veta so spojkom "aby" po "rozkazovať", "žiadať", "zakazovať" by bola v priamej reči imperatívom. Takáto veta nemá denotát, ale iba zmysel. Rozkaz, žiadosť nie sú síce myšlienky, ale sú na tej istej rovine ako myšlienky. Preto majú slová vo vedľajších vetách, ktoré závisia od slov "rozkazovať", "žiadať" atď., svoj nepriamy denotát. Denotátom týchto viet nie je preto pravdivostná hodnota, ale určitý rozkaz, žiadosť, a pod.

Podobne je to v nepriamych otázkach pri zvratoch ako "pochybovať, či", "nevedieť, čo". Ľahko zbadáme, že aj tu treba chápať slová ako výrazy s nepriamym denotátom. Závislé vety, ktoré vyjadrujú otázky a začínajú spojkami "kto", "čo", "kde", "kedy", "ako", "čím" atď. sa niekedy zdánlivo veľmi podobajú príslovkovým vetám, v ktorých majú slová svoj obvyklý denotát. Jazykovo sa tieto prípady líšia slovesným modom. Pri konjunktíve ide o nepriamu otázku a nepriamy denotát slov; vlastné meno sa totiž nedá vo všeobecnosti nahradiť iným menom toho istého predmetu.¹⁹

V prípadoch, ktoré sme doteraz preberali, mali slová vo vedľajšej vete nepriamy denotát, a je preto jasné, že aj denotát samotnej vedľajšej vety bol nepriamy; t.j. nebol pravdivostnou hodnotou, ale myšlienkou, rozkazom, žiadosťou, otázkou. Vedľajšia veta by sa dala pokladať za podstatné meno, ba mohli by sme povedať: za vlastné meno tej myšlienky, toho rozkazu, atď., ktoré vystupuje v kontexte daného súvetia.

Teraz prejdeme k iným vedľajším vetám, v ktorých majú slová síce svoj obvyklý denotát, ale zmyslom tu nie je myšlienka a denotátom nie je pravdivostná hodnota. Ako je to možné, najlepšie sa ukáže na príkladoch.

"Človek, ktorý objavil eliptický tvar dráh planét, zomrel v biele."

Keby tu bola zmyslom vedľajšej vety nejaká myšlienka, musela by sa dať táto myšlienka vyjadriť aj osobitnou vetou. To však nejde, lebo gramatický podmet "ten, kto" nemá žiadny samostatný zmysel, ale iba sprostredkuje vzťah s druhou časťou hlavnej vety (Nachsatz) "zomrel v biele". Zmysel vedľajšej vety nie je preto ucelenou myšlienkou a jej denotátom nie je pravdivostná hodnota, ale Kepler. Mohlo by sa namietat, že zmysel celku predsa len obsahuje ako svoju časť určitú myšlienku, totiž, že existoval niekto, kto prvý objavil eliptický tvar dráh planét; lebo ak považujeme celok za pravdivý, nemôžeme túto časť poprieť. Nepochybne je to tak, ale iba preto, lebo inak by nemala vedľajšia veta "ten, kto objavil eliptický tvar dráh planét" nijaký denotát. Keď niečo tvrdíme, vždy predpokladáme ako samozrejmosť, že použité jednoduché alebo zložené vlastné meno má nejaký denotát. Keď teda tvrdíme, že "Kepler zomrel v biele", jestvuje predpoklad, že meno "Kepler" niečo označuje; ale z toho predsa nevyplýva, že zmysel vety "Kepler zomrel v biele" obsahuje myšlienku, že meno "Kepler" niečo označuje. Keby to tak bolo, nesmela by negácia znieť

"Kepler nezomrel v biele", ale

"Kepler nezomrel v biele alebo meno "Kepler" nemá nijaký denotát."

To, že meno "Kepler" niečo označuje, je práve tak predpokladom pre tvrdenie

"Kepler zomrel v biele",

¹⁸ Konjunktív poznáme v germánskych a románskych jazykoch. V slovenčine tu ide o formu, ktorá vznikla z kondicionálu. (pozn. prekl.).

¹⁹ Opäť to platí pre germánske jazyky. V slovenčine máme v týchto prípadoch oznamovací spôsob (pozn. prekl.).

ako i pre opačné tvrdenie. Jazyky majú teda ten nedostatok, že môžu obsahovať výrazy, ktoré sa čo do svojej gramatickej formy zdajú byť určené na to, aby označovali nejaký predmet, ale toto svoje určenie vo zvláštnych prípadoch nespĺňajú, keďže to závisí od pravdivosti istej vety. Od pravdivosti vety:

"Existoval niekto, kto objavil eliptický tvar dráh planét"
teda závisí, či vedľajšia veta

"Ten, kto objavil eliptický tvar dráh planét"
naozaj označuje nejaký predmet alebo to robí to iba zdanlivo a v skutočnosti nemá nijaký denotát (ist bedeutungslos). A môže sa zdať, že naša vedľajšia veta obsahuje ako časť svojho zmyslu myšlienku, že existoval niekto, kto objavil eliptický tvar dráh planét. Keby to tak bolo, musela by negácia znieť:

"Buď ten, kto objavil eliptický tvar dráh planét, nezomrel v biede, alebo neexistoval nikto, kto objavil eliptický tvar dráh planét."

Prejavuje sa tu nedokonalosť jazyka, ktorej sa celkom nevyhol dokonca ani symbolický jazyk (Zeichensprache) matematickej analýzy; aj v ňom sa môžu vyskytovať kombinácie znakov, ktoré zdanlivo niečo denotujú, ale (aspoň dosiaľ) nemajú denotát, napr. divergentné nekonečné rady. Dá sa tomu vyhnúť napr. pomocou určitého ustanovenia, podľa ktorého divergentné nekonečné rady majú denotovať číslo 0. Od logicky dokonalého jazyka (Begriffsschrift) treba požadovať, aby každý výraz, ktorý je gramaticky správne utvorený ako vlastné meno, a to zo znakov, ktoré sa už skôr zaviedli, naozaj označoval nejaký predmet, a ďalej, aby nebol zavedený nijaký nový znak ako vlastné meno bez toho, že by sa mu nezabezpečil nejaký denotát. V logických knihách sa varuje pred logickými chybami, ktoré pochádzajú z mnohoznačnosti výrazov. Nazdávam sa, že nemej treba varovať pred zdanlivými vlastnými menami, ktoré nemajú nijaký denotát. Dejiny matematiky svedčia o omyloch, ktoré týmto spôsobom vznikli. K demagogickému zneužitiu je tu rovnako blízko, azda ešte bližšie, ako pri mnohoznačných slovách. "Vôľa ľudu" môže poslúžiť ako príklad; dá sa totiž ľahko zistiť, že neexistuje nijaký všeobecne prijímaný denotát tohto výrazu. Nie je teda vôbec bezvýznamné raz a navždy vylúčiť zdroje týchto omylov, aspoň vo vede. Potom nebudú možné námietky uvedeného druhu, keďže potom to, či nejaké vlastné meno má denotát, nebude nikdy závisieť od pravdivosti určitej myšlienky.

K týmto skúmaným substantívnym vetám môžeme pričleniť istý druh prívlastkových a príslovkových viet, ktoré sú s nimi logicky úzko príbuzné.

Aj prívlastkové vety slúžia na konštruovanie zložených (zusammengesetzte) vlastných mien, hoci na rozdiel od substantívnych viet samy na to nestačia. Tieto prívlastkové vety treba pokladať za rovnocenné prídavným menám. Namiesto "druhá odmocnina zo 4, ktorá je menšia ako 0" môžeme tiež povedať "záporná druhá odmocnina zo 4". Máme tu prípad zloženého vlastného mena, ktoré je vytvorené z istého pojmového výrazu (Begriffsausdruck) pomocou určitého člena v jednotnom čísle.²⁰ Toto je však možné iba vtedy, keď pod tento pojem spadá iba jeden jediný predmet.²¹ Pojmové výrazy sa dajú konštruovať iba tak, že znaky pojmu sú dané prívlastkovými vetami, ako v našom prípade pomocou vety "ktorá je menšia ako 0". Je zrejmé, že ani takáto prívlastková veta, tak isto

²⁰ Toto je, pravda, možné iba v nemčine a angličtine ("die negative Quadratwurzel aus 4"). V slovenčine by sa dal určitý člen umelo nahradiť ukazovacím zámenom "ten", "tá", "to" alebo zvratom "ten predmet, ktorý". Tomuto zvratu približne zodpovedá v symbolickom jazyku logiky tzv. iota operátor čiže operátor deskripcie (pozn. prekl.).

²¹ V zhode s tým, čo sme už povedali, musí sa vlastne takému výrazu vždy zabezpečiť istý denotát, a to pomocou zvláštného ustanovenia, napr. dohodou, že ak pod daný pojem nespadá ani jeden predmet alebo ak podoň spadá viac ako jeden predmet, treba pokladať za denotát tohto výrazu číslo 0.

ako predtým substantívna veta, nemôže mať myšlienku ako svoj zmysel, ani pravdivostnú hodnotu ako svoj denotát. Jej zmysel, ktorý sa dá v mnohých prípadoch vyjadriť jediným prídavným menom, je iba časťou myšlienky. Ako pri substantívnych vetách, aj tu chýba samostatný subjekt, a tým i možnosť reprodukovať zmysel vedľajšej vety v určitej hlavnej vete.

Miesta, časové okamihy, časové úseky sú z logického hľadiska predmety; jazykové označenia určitého miesta, okamihu alebo časového úseku treba preto považovať za vlastné meno. Príslovkové vety miesta a času sa dajú použiť na konštruovanie týchto vlastných mien podobným spôsobom, ako sme to videli pri substantívnych a prívlastkových vetách. Rovnako možno tvoriť výrazy pre pojmy, pod ktoré spadajú miesta atď. Aj tu treba podotknúť, že zmysel týchto vedľajších viet sa nedá reprodukovať v nijakej hlavnej vete (Hauptsatz), lebo chýba podstatná zložka, totiž určenie miesta a času, ktorá je iba naznačená vzťahným zámenom alebo spojkou.²²

V podmienkových vetách (Bedingungssätzen) možno tiež obvykle nájsť – práve tak, ako sme to videli pri substantívnych, prívlastkových a príslovkových vetách – neurčito naznačujúcu zložku (unbestimmt andeutender Bestandteil), ktorej zodpovedá rovnaká zložka v dôsledkovej vete (Nachsatz). Keďže obidve tieto zložky na seba vzájomne poukazujú, spájajú obidve vety do jedného celku, ktorý spravidla vyjadruje iba jedinú myšlienku. Vo vete

"Ak isté číslo je menšie ako 1 a väčšie ako 0, tak aj jeho štvorec je menší ako 1 a väčší ako 0"

je touto zložkou "isté číslo" v podmienkovej vete a "jeho" v dôsledkovej vete. Práve zásluhou tejto neurčitosti nadobúda zmysel všeobecnosť na úrovni zákona. Ale to práve zapríčiňuje, že podmienková veta sama osebe nemá ako svoj zmysel úplnú myšlienku, ale iba v spojení s dôsledkovou vetou vyjadruje určitú myšlienku, a to jednu jedinú, ktorej časti už nie sú myšlienky. Vo všeobecnosti je nesprávne hovoriť, že v hypotetickom súde (Urteil) sa dva sudy kladú do vzájomného vzťahu. Keď hovoríme takto alebo podobne, používame slovo "súd" v tom istom zmysle, ktorý som spájal so slovom "myšlienka", takže by som to povedal takto: "V hypotetickej myšlienke sa dve myšlienky kladú do vzájomného vzťahu." Toto by mohlo byť pravdivé iba vtedy, keby chýbala neurčito naznačujúca zložka,²³ v takomto prípade by však nebolo ani všeobecnosti.

Keď treba neurčito naznačiť istý časový okamih i v podmienkovej i v dôsledkovej vete, často jednoducho použijeme prítomný čas slovesa, ktorý v tomto prípade neznamená prítomnosť. Táto gramatická forma je potom v hlavnej i vedľajšej vete neurčito naznačujúcou zložkou. Ako príklad možno uviesť: "Keď sa Slnko nachádza nad obrátnikom Raka, máme na

²² Tieto vety sa ľahko dajú interpretovať rozlične. Zmysel vety "Potom, čo bolo Šlezvicko-Holštýnsko odtrhnuté od Dánska, nastala roztržka medzi Pruskom a Rakúskom" možno podať aj vo forme "Po odtrhnutí Šlezvicka-Holštýnska od Dánska nastala roztržka medzi Pruskom a Rakúskom". V tejto verzii je iste dostatočne jasné, že za časť tohto zmyslu netreba pokladať myšlienku, že Šlezvicko-Holštýnsko bolo raz odtrhnuté od Dánska, ale že toto je nevyhnutný predpoklad, aby mal výraz "po odtrhnutí Šlezvicka-Holštýnska od Dánska" vôbec nejaký denotát. Naša veta sa dá, pravda, interpretovať i tak, aby sa tým povedalo, že Šlezvicko-Holštýnsko bolo raz odtrhnuté od Dánska. Dostaneme tak prípad, ktorým sa budeme zaoberať až neskôr. Aby sme rozdiel pochopili jasnejšie, prenese sa do mysle Číňana, ktorý má malé znalosti o európskych dejinách a to, že Šlezvicko-Holštýnsko bolo raz odtrhnuté od Dánska, pokladá za nepravdivé. Tento Číňan nebude považovať našu vetu, vyjadrenú v prvej verzii, ani za pravdivú, ani za nepravdivú, ale odoprie jej akýkoľvek denotát, keďže vedľajšej vete chýba denotát. Táto vedľajšia veta by iba zdanlivo určovala čas. Ak by však interpretoval našu vetu uvedeným druhým spôsobom, našiel by v nej vyjadrenú myšlienku, ktorú by pokladal za nepravdivú okrem časti, ktorá by bola preňho bez denotátu (bedeutungslos).

²³ Niekedy chýba explicitné jazykové naznačenie a treba ho vyhľadať z celého kontextu.

nili zmysel. Ani zmysel hlavnej vety nie je však myšlienkou; myšlienku vyjadruje iba celok zložený z hlavnej a vedľajšej vety. Možno dodať, že aj viaceré spoločné zložky v podmienkovej a v dôsledkovej vete môžu byť neurčito naznačené.

Je jasné, že substantívne vety so zámenami "kto" alebo "čo" a príslovkové vety so zámenami "kde", "kedy", "kdekoľvek", "kedykoľvek" treba často interpretovať tak, že majú zmysel ako podmienkové vety, napr. "Kto sa chytí smoly, ten sa zašpiní".

Prívlastkové vety môžu tiež zastupovať podmienkové vety. Zmysel vety, ktorú sme uviedli vyššie, môžeme napr. vyjadriť aj takto: "Štvorec čísla, ktoré je menšie ako 1 a väčšie ako 0, je menší ako 1 a väčší ako 0."

Ak spoločná zložka hlavnej i vedľajšej vety je označená pomocou vlastného mena, nastane celkom iná situácia. Vo vete:

"Napoleon, ktorý si uvedomil nebezpečenstvo hroziace jeho pravému krídlu, sám viedol svoju gardu proti nepriateľskému postaveniu"

sú vyjadrené dve myšlienky:

1. Napoleon si uvedomil nebezpečenstvo hroziace jeho pravému krídlu;

2. Napoleon sám viedol svoju gardu proti nepriateľskému postaveniu.

Kedy a kde ide o tento prípad, sa dá zistiť iba z kontextu, ale potom to treba pokladať za definitívne určené. Keď vyslovíme celú našu vetu ako tvrdenie, tvrdíme tým súčasne aj obidve čiastkové vety (Teilsätze). Ak jedna z týchto čiastkových viet je nepravdivá, aj celok je nepravdivý. Ide tu o prípad, keď vedľajšia veta sama osebe má ako svoj zmysel úplnú myšlienku (ak ju doplníme určením času a miesta). Denotátom vedľajšej vety je preto pravdivostná hodnota. Dá sa teda očakávať, že ju možno nahradiť inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu, bez toho, že by to ublížilo pravdivosti celku. Je to naozaj tak; treba však poznamenať, že z čisto gramatických dôvodov musí byť jej predmetom "Napoleon", lebo iba potom ju možno previesť na tvar prívlastkovej vety, prislúchajúcej k "Napoleon". Ak sa však vzdáme požiadavky, aby mala daná veta tento tvar, a pripustíme aj spojenie pomocou "a", potom toto obmedzenie neplatí.

Aj vedľajšie vety začínajúce s "hoci" vyjadrujú úplné myšlienky. Táto spojka nemá vlastne nijaký zmysel a ani nemení zmysel vety, ale ju iba svojráznym spôsobom sfarbuje.²⁴ Mohli by sme síce nahradiť prípustkovú vetu (Konzessivsatz) bez toho, že by to porušilo pravdivosť celku, inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu; ale veta by sa ľahko mohla dostať do neprimeraného svetla, ako keby sme chceli veselo spievať pieseň so smutným obsahom.

V ostatných prípadoch pravdivosť celku zahŕňa pravdivosť čiastkových viet. Je to však inak, ak podmienková veta vyjadruje nejakú úplnú myšlienku a namiesto naznačujúcej zložky obsahuje isté vlastné meno alebo niečo, čo treba považovať za jeho ekvivalent (gleich). Vo vete

"Ak Slnko už vyšlo, obloha je veľmi zamračená"

je prítomný, teda určitý čas. A aj miesto treba považovať za určené. Dá sa povedať, že sa tu tvrdí vzťah medzi pravdivostnými hodnotami podmienkovej vety a dôsledkovej vety (Folgesatz), totiž to, že nenastáva prípad, že by podmienková veta denotovala Pravdu a dôsledková veta (Nachsatz) Nepravdu. Preto je naša (celá) veta pravdivá aj vtedy, ak dosiaľ Slnko nevyšlo, nech už je obloha veľmi zamračená alebo nie, ako aj vtedy, ak Slnko už vyšlo a obloha je veľmi zamračená. Keďže tu záleží len na pravdivostných hodnotách, môžeme nahradiť každú

²⁴ Podobne je to aj so spojkami "predsa", "jednako".

čiasťkovú vetu inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu, bez toho, že by sa zmenila pravdivostná hodnota celku. Prirôdzené, i tu by bolo svetlo, v ktorom by sa veta zjavila, väčšinou neprimerané; myšlienka by sa mohla ľahko prekrútiť; nemá to však nič spoločné s jej pravdivostnou hodnotou. Treba totiž brať do úvahy, že súčasne vždy zaznievajú vedľajšie myšlienky (Nebengedanken), ktoré však nie sú explicitne vyjadrené, a neslobodno ich preto zarátat' do zmyslu danej vety. Nemôže tu teda záležať ani na ich pravdivostných hodnotách.²⁵

Takto sme teda rozobrali jednoduché prípady. Pripomeňme si teraz, čo sme zistili.

Zmyslom vedľajšej vety zväčša nie je myšlienka, ale iba jej časť, a preto nie je jej denotátom pravdivostná hodnota. Je to tak buď preto, že vo vedľajšej vete majú slová nepriamy denotát, takže myšlienka je tu denotátom, a nie zmyslom tejto vety, alebo preto, že vedľajšia veta je vzhľadom na výskyt neurčito naznačujúcej zložky neúplná, takže iba spolu s hlavnou vetou vyjadruje určitú myšlienku. Stáva sa však, že zmyslom vedľajšej vety je istá úplná myšlienka, a v tomto prípade možno nahradiť túto vetu inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu, bez toho, že by sa porušila pravdivosť celku – ak nie sú gramatické prekážky.

Keby sme preskúmali všetky možné vedľajšie vety, čoskoro by sme narazili na vety, ktoré nezapadajú dobre do týchto kategórií. Príčina spočíva podľa môjho názoru v tom, že vedľajšie vety nemajú takýto jednoduchý zmysel. Ako sa zdá, takmer vždy spájame s hlavnou myšlienkou, ktorú vyslovujeme, pridružené myšlienky, a tieto myšlienky, hoci nie sú vyjadrené, spája s našimi slovami podľa psychologických zákonov aj sám poslucháč. A keďže tieto pridružené myšlienky sa zdajú byť takmer samy od seba spojené s našimi slovami, temer ako samotná hlavná myšlienka, chceme, aby boli tiež vyjadrené. Zmysel vety sa tým obohacuje a môže sa celkom dobre stať, že dostaneme viac jednoduchých myšlienok ako viet. V mnohých prípadoch treba chápať danú vetu tak, ako sme uviedli, v iných prípadoch môže byť pochybné, či pridružená myšlienka patrí k zmyslu danej vety alebo ho iba správa. ²⁶ Môžeme napr. zistiť, že veta

"Napoleon, ktorý si uvedomil nebezpečenstvo hroziace jeho pravému krídlu, sám viedol svoju gardu proti nepriateľskému postaveniu"

nevyjadruje iba obidve už uvedené myšlienky, ale aj myšlienku, že uvedenie si nebezpečenstva bolo dôvodom, prečo viedol svoju gardu proti nepriateľskému postaveniu. Môžeme skutočne pochybovať o tom, či táto myšlienka je iba jemne naznačená alebo či je naozaj vyjadrená. Naskytá sa otázka, či by bola naša veta nepravdivá, keby Napoleon urobil svoje rozhodnutie už pred uvedením si nebezpečenstva. Keby aj napriek tomu mohla byť naša veta pravdivá, nemali by sme našu vedľajšiu myšlienku pokladať za časť zmyslu danej vety. Pravdepodobne by sme tak aj postupovali. Inak by totiž vznikla úplne neprehľadná situácia: mali by sme viac jednoduchých myšlienok ako viet.

Keby sme aj vetu

"Napoleon si uvedomil nebezpečenstvo hroziace jeho pravému krídlu"

nahradiť inou vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou, napr. vetou

"Napoleon mal už viac ako 45 rokov",

nezmenila by sa tým iba naša prvá myšlienka, ale i naša tretia myšlienka, a tým by sa mohla zmeniť i jej pravdivostná hodnota – a to vtedy, keď Napoleonov vek nebol príčinou rozhodnutia viesť svoju gardu proti nepriateľovi. Z toho vidíme, prečo v takýchto prípadoch

²⁵ Myšlienku našej vety by sme mohli vyjadriť aj takto: "Alebo dosiaľ Slnko ešte nevyšlo, alebo je obloha veľmi zamračená." Z toho vidno, ako treba chápať tento druh spojenia viet.

²⁶ Môže to byť dôležité pre otázku, či je isté tvrdenie klamstvom alebo krivou prisahou.

nemožno vždy nahradzovať vety, ktoré majú tú istú pravdivostnú hodnotu. Veta totiž vyjadruje v spojení s inými vetami viac, ako vyjadruje sama osebe.

Pozrime sa teraz na prípady, v ktorých sa táto situácia pravidelne opakuje! Vo vete

"Bebel sa mylne nazdával, že by sa navrátením Alsaska-Lotrinska mohli uspokojiť pomstychtivé chútky Francúzska"

sa vyjadrujú dve myšlienky, pričom však neprislúcha jedna myšlienka hlavnej vete a druhá myšlienka vedľajšej vete; sú to myšlienky:

1. Bebel veril, že by sa navrátením Alsaska-Lotrinska mohli uspokojiť pomstychtivé chútky Francúzska;

2. Navrátením Alsaska-Lotrinska nemôžu byť uspokojené pomstychtivé chútky Francúzska.

Vo vyjadrení prvej myšlienky majú slová vedľajšej vety svoj nepriamy denotát, ale tie isté slová majú vo vyjadrení druhej myšlienky svoj obvyklý denotát. Z toho vidíme, že vedľajšiu vetu v našom pôvodnom podrad'ovacom súvetí treba vlastne vziať dvakrát, a to s rozličnými denotátmi: prvý raz je jej denotátom určitá myšlienka, druhý raz určitá pravdivostná hodnota. Keďže pravdivostná hodnota nie je celým denotátom tejto vedľajšej vety, nemôžeme len tak jednoducho nahradiť túto vetu inou vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou.²⁷ Podobne je to aj pri výrazoch ako "vedieť", "spoznať", "je známe, že".

Pomocou vedľajšej príčinnej (das Grundes) vety a k nej pridruženej hlavnej vety vyjadrujeme viaceré myšlienky, ktoré však jednotlivo nezodpovedajú týmto vetám. Vo vete

"Pretože ľad má menšiu špecifickú váhu ako voda, pláva na vode"

máme tieto myšlienky:

1. Ľad má menšiu špecifickú váhu ako voda;

2. Ak má niečo menšiu špecifickú váhu ako voda, pláva na nej;

3. Ľad pláva na vode.

Tretiu myšlienku netreba však uviesť explicitne, lebo je obsiahnutá v oboch predchádzajúcich myšlienkach. Naproti tomu ani prvá a tretia, ani druhá a tretia myšlienka spolu by neposkytli hotový zmysel našej vety. Vidíme tu, že v našej vedľajšej vete

"Pretože ľad má menšiu špecifickú váhu ako voda"

je vyjadrená tak naša prvá myšlienka, ako aj časť našej druhej myšlienky. Z toho vyplýva, že nemôžeme našu vedľajšiu vetu len tak jednoducho nahradiť inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu; tým by sa totiž zmenila aj naša druhá myšlienka a ľahko by sa mohlo stať, že by sa to prejavilo aj na jej pravdivostnej hodnote.

Podobne je to vo vete

"Keby železo malo menšiu špecifickú váhu ako voda, plávalo by na vode."

Máme tu dve myšlienky, a to, že železo nemá menšiu špecifickú váhu ako voda a že niečo pláva na vode, ak má menšiu špecifickú váhu ako voda. Vedľajšia veta tu opäť vyjadruje jednu myšlienku i časť druhej myšlienky.

Keď interpretujeme vetu

"Potom, čo bolo Šlezvicko-Holštýnsko odtrhnuté od Dánska, nastala roztržka medzi Pruskom a Rakúskom"

tak, že vyjadruje myšlienku, že raz bolo Šlezvicko-Holštýnsko odtrhnuté od Dánska, máme, po prvé, túto myšlienku, a po druhé, myšlienku, že v istom čase, ktorý je bližšie určený vedľajšou vetou, nastala roztržka medzi Pruskom a Rakúskom. Ani tu potom nevyjadruje vedľajšia veta iba jednu myšlienku, ale i časť nejakej inej myšlienky. Preto nemožno vo všeobecnosti nahradiť túto vetu inou vetou, ktorá má tú istú pravdivostnú hodnotu.

²⁷ Vo Feiglomom preklade chýba celá táto veta (pozn. prekl.).

Ťažko sa dajú vyčerpať všetky možnosti jazyka; dúfam však, že sa mi v podstatných črtách predsa len podarilo nájsť príčiny, prečo sa vždy nedá vedľajšia veta nahradiť inou vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou bez toho, že by sa tým narušila pravdivosť celého podradovacieho súvetia.

Nastáva to za týchto okolností:

1. ak vedľajšia veta nedenotuje pravdivostnú hodnotu, keďže vyjadruje iba časť určitej myšlienky;

2. ak vedľajšia veta síce denotuje určitú pravdivostnú hodnotu, ale neobmedzuje sa na to, keďže jej zmysel zahrňuje popri jednej myšlienke i časť inej myšlienky.

Prvý prípad nastáva:

a) pri nepriamom denotáte slov;

b) ak istá časť vety iba neurčito naznačuje, namiesto toho, aby bola vlastným menom.

V druhom prípade možno vziať vedľajšiu vetu dva razy za sebou, a to raz s jej obvyklým denotátom, druhý raz s jej nepriamym denotátom; alebo môže byť zmysel určitej časti vedľajšej vety zároveň zložkou nejakej inej myšlienky, ktorá spolu s myšlienkou vyjadrenou bezprostredne vo vedľajšej vete vytvára celkový zmysel hlavnej a vedľajšej vety.

Z toho, čo sme povedali, vyplýva s dostatočnou pravdepodobnosťou, že prípady, keď vedľajšia veta nie je nahraditeľná inou vetou s tou istou pravdivostnou hodnotou, nie sú dôkazom proti nášmu názoru, že totiž denotátom vety je pravdivostná hodnota a zmyslom vety myšlienka.

Vráťme sa teraz späť k nášmu východisku!

Skutočnosť, že " $a=a$ " a " $a=b$ " majú vo všeobecnosti rozličnú poznávaciu hodnotu, sa vysvetlí tým, že zmysel vety, t.j. myšlienka, ktorú táto veta vyjadruje, je pre poznávaciu hodnotu vety nemenej závažný ako denotát vety, t.j. jej pravdivostná hodnota. Ak máme $a=b$, denotát " b " je naozaj ten istý ako denotát " a ", a teda i pravdivostná hodnota " $a=b$ " je tá istá ako pravdivostná hodnota " $a=a$ ". Napriek tomu môže byť zmysel " b " odlišný od zmyslu " a ", a tým sa aj myšlienka vyjadrená v " $a=b$ " líši od myšlienky vyjadrenej v " $a=a$ ". V tomto prípade nemajú obidve vety tú istú poznávaciu hodnotu. Ak chápeme "súd" (Urteil) ako postup od myšlienky k jej pravdivostnej hodnote, ako sme už uviedli, môžeme povedať, že tieto súdy sú odlišné.

Z nemeckého originálu preložil *Augustín Riška*